

У статті на основі аналізу праць М. Ф. Квінтіліана розкривається сформований ним ідеал освіти, аналізуються гуманістичні ідеї педагогічної системи римського педагога.

В статье на основе анализа работ М. Ф. Квинтилиана раскрывается сформированный им идеал образования, анализируются гуманистические идеи педагогической системы римского педагога.

In the article the ideal of education is revealed on the basis of analysis of the theoretical heritage of M. F. Quintilianus, the humanistic ideals of pedagogic system of Roman pedagogue are analyzed here.

УДК 371.4

ІДЕАЛ ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ М. Ф. КВІНТІЛІАНА

Ю. М. Левченко

Марк Фабій Квінтіліан* (Markus Fabius Quintilianus; бл. 35 р., м. Калагуріс, сучасна Іспанія – бл. 96 р., м. Рим) – давньоримський теоретик ораторського мистецтва, педагог. Його праця "Про виховання оратора" (12 книг) – одне з основних джерел вивчення римської педагогіки. М. Ф. Квінтіліан – перший із теоретиків педагогіки, який працював над удосконаленням методичних прийомів навчання, обґрунтував і сформулював низку дидактичних принципів та правил [3, с. 158].

Постановка проблеми. Одним із головних пріоритетів розвитку освіти в Україні є формування творчої, самостійної особистості, активного учасника суспільного життя. Вхідження нашої країни до загальноєвропейського культурно-освітнього простору, а також реформування вітчизняної системи освіти зумовлюють необхідність переосмислення освітньо-виховної парадигми. Сучасний розвиток суспільства з його різними сферами людської життєдіяльності вносить корективи щодо уявлення про ідеал освіти як найвищу досконалість, взірць, норму й найвищу мету, спосіб і характер дій людини. Тому виникає потреба й у перегляді ідеалу освіти. Цього неможливо досягти без усебічного вивчення історико-педагогічного досвіду.

Доцільним, на нашу думку, є звернення до педагогічної спадщини античних мислителів-педагогів, які одними з перших приділили увагу ідеалу освіти, показавши його взаємозв'язок та взаємообумовленість із суспільно-політичними процесами. Особливий інтерес у цьому контексті викликають педагогічні погляди римського учителя-наставника Марка Фабія Квінтіліана, адже створена ним система освіти мала підтримку імператорської влади, яка надала його риторичній школі державний статус. Державне визнання педагогічної системи Квінтіліана, що базувалася на гуманістичній спрямованості освіти і виховання, орієнтації на здібності й індивідуальні особливості кожного учня та мала перевірку практикою, було першим в історії римської педагогіки. Тому переосмислення і актуалізація педагогічних поглядів римського педагога сприятимуть вирішенню проблем удосконалення вітчизняної педагогічної системи.

Аналіз останніх досліджень. Інтерес до педагогічної спадщини М. Ф. Квінтіліана не згасає упродовж декількох тисячоліть. Різні аспекти педагогічної системи римського педагога досліджували О. Батлук, Л. Винничук, П. Гіро, О. Джуринський, Г. Жураковський, Г. Корнетов, Т. Кузнецова, М. Ліфшиц, Л. Модзалевський, С. Первакова, О. Піскунов, І. Стрельникова, М. Холодняк, В. Шестаков, Ф. Штадельман та ін. Ідеям гуманістичної спрямованості навчання і виховання присвячені дослідження М. Богуславського, А. Бойко, Л. Ваховського, Б. Годя, Н. Дічек, С. Золотухіної, В. Лозової, Н. Побірченко, Л. Романюк, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). У статті ми маємо на меті проаналізувати педагогічні погляди М. Ф. Квінтіліана щодо виховання досконалої

* Марк Фабій Квінтіліан, skio.ru/latin/img/kvintilian.jpg.

особистості, виявити та розкрити гуманістичні ідеї його педагогічного ідеалу.

Основна частина. Намагаючись подолати стереотипи про практичну користь та егоїстичні цілі освіти в римському суспільстві, Марк Фабій Квінтіліан розробив власну систему освіти громадянина Стародавнього Риму. Її основною метою було виховання оратора – державного діяча, всебічно освіченої, розвиненої, досконалої особистості. Обґрунтовуючи ідеал освіти досконалого оратора, результатом своєї педагогічної діяльності мислитель убачав формування з вихованця "мудрого римлянина", справжнього та досвідченого державного мужа [4, с. 439]. Ідеальний оратор і добродішній муж для мудреця були синонімами: "... муж, володіючий витонченими та різноманітними знаннями, ... муж, беззаперечної честі й гідності, у всьому досконалий, благородно мислячий і найкращим чином розмовляючий" [7, с. 418].

Виховання оратора, на думку Квінтіліана, повинно розпочинатися з перших днів народження дитини. Як і Сократ, і Платон, і Аристотель, Квінтіліан також наголошував на позитивних основах людської природи: "... ми несправедливо нарікаємо, ніби природа наділила небагатьох здібностями до наук і ніби більшість, не маючи таких здібностей, даремно витрачають свій час та енергію" [6, с. 1]. Навпаки, на думку педагога, є велика кількість людей, здібних до навчання. Розум і тямучість – це природні задатки людини: один має більше розуму, інший – менше. Одна людина може досягти більше за іншу, однак важко знайти таку людину, котра б не досягла поставлених завдань завдяки старанності. Появу людей, які не піддаються навчанню, мислитель відносив до природних аномалій, які трапляються вкрай рідко. На його думку, доказом цього є те, що всі діти подають інколи великі надії, які згодом зникають. Причина, уважав М. Ф. Квінтіліан, – не у природних задатках і здібностях, а в недостатньому й неналежному вихованні [6, с. 2].

Мислитель був переконаний, що правильно організоване виховання дозволяє позбутися поганих звичок, якими дитина наділена від природи [6, с. 16]. На його переконання, це не означає, що кожна людина при належному вихованні може стати видатним оратором. Для досягнення мети необхідно поєднати два чинники: природні нахили (задатки) і виховання: "Якщо ці два чинники відокремити один від одного, то природа і без виховання може багато чого зробити, проте виховання без природи не принесе ніякої користі. Якщо ж вони однаково співдіють, то... природа є матеріалом, а наука (виховання. – Ю. М.) – художником: остання створює вид чи образ, а природа – його отримує" [6, с. 164].

Отже, на думку М. Ф. Квінтіліана, два чинники визначають майбутнє оратора: природні дані та належне виховання. При цьому він зазначав, що і при незначних природних задатках виховання має важливу роль, а завдяки останньому можна досягти різних цілей. Мислитель наголошував, що стати справжнім оратором природа не заважає, проте прикро і соромно було не прагнути досягти можливого [6, с. 51].

З'ясувавши, що природні здібності у поєднанні з належним вихованням визначають майбутнє оратора, Квінтіліан виокремив деякі шляхи розпізнавання задатків у дітей. Першою і основною ознакою здібностей малолітньої дитини він уважав пам'ять, яка забезпечує швидке розуміння та запам'ятовування зрозумілого. Другою ознакою наявності здібностей у дитини він називав прагнення до наслідування, у якому зосереджувалася імітація і перейнятливість [6, с. 26].

Виявивши здібності у дитини, римський педагог зупинився на характеристиці обдарованої дитини, яка "... повинна без труднощів розуміти сутність навчання: ставити інколи й запитання, але краще слідувати за вчителем, ніж його випереджати. Швидкий розум, ніби недостиглий плід, майже ніколи не дозріває. Вони сміливі, швидко виконують те, що їм під силу. Але ці сили далеко не безмежні: вони, наприклад, при читанні легко розбирають слова, вимовляють їх без зупинок, роблять небагато, проте швидко. ... Усе це зачаровує нас у дітях, але успіх їх на цьому зупиняється і швидко зникає наше попереднє здивування та захоплення" [6, с. 27]. Саме тому римський педагог не завжди довіряв природі учня, щоб задовольнитися лише нею: "Якби природи було достатньо, освіта стала б абсолютно некорисною" [6, с. 119]. Звідси – необхідність навчання для людини, на його думку, було таким же природним, як і політ для птахів.

Таким чином, за Квінтіліаном, ми доходимо висновку, що для становлення досконалого оратора недостатньо лише природних здібностей дитини молодшого шкільного віку без належної до них уваги вчителів. Брак систематичних вправ, спрямованих на удосконалення пам'яті та мислення, негативно відбивалося, на його думку, на подальшому розвитку особистості.

Розглянувши взаємозв'язок природи, людини і виховання та з'ясувавши особливості обдарованих дітей, Квінтіліан зосередив увагу на навчанні майбутнього оратора. Він був переконаний, що дитину необхідно насамперед забезпечити здоровим сімейним оточенням. Про це повинен дбати батько від самого народження дитини, оскільки підвищена сприйнятливості новонароджених дітей потребує особливої вимогливості до умов проживання найближчого

оточення. Мислитель уважав аморальним спосіб життя римського суспільства, який негативно впливав на дитячу психіку. Окрім цього, він був переконаний, що псування моральності дітей залежить від поведінки батьків, які різними способами потурають нащадкам, ставляться до них занадто поблажливо. Навіть ледве навчившись говорити, дитина вже розрізняє вишукану їжу і вимагає її. Із поцілунками та посмішкою сприймаються батьками слова дитини, які характерні лише для веселих розпущених компаній [4, с. 443].

Із метою уникнення негативного впливу на дитину середовища Квінтіліан сформулював педагогічні вимоги до батьків, годувальниць і домашніх педагогів. Годувальниця, перш за все, повинна володіти гарною вимовою, досконало знати мову (грецьку, оскільки годувальницями були переважно гречанки) [8, с. 150]. Володіння такими уміннями і навичками свідчило про наявність високої моральності, яка була необхідною для виховання новонародженого, адже немовля дуже швидко засвоювало як погані, так і гарні манери поведінки та спілкування. Годувальниця упродовж трьох років здійснювала вплив не лише на тілесний, а й на духовний розвиток дітей, і тому повинна бути освіченою, мудрою і передбачливою у всьому.

Аналогічні вимоги римський педагог адресував і батькам дитини, причому не лише батькові, але й матері. Освіченість жінки була обов'язковою для виховання й навчання дитини. Окрім того, постійна турбота про власний інтелектуальний розвиток для жінки дозволяла брати участь у суспільному житті держави [1, с. 212].

Окремо стоїть проблема спілкування дитини з однолітками. Останніх, на думку мислителя, потрібно обирати таким чином, щоб вони негативно не впливали на дітей ні своєю мовою, ні поведінкою. Особливої уваги батьків заслуговував вибір дядька-педагога для дитини. Квінтіліан застерігав від непрофесійних домашніх педагогів-верхоглядів, "... оскільки немає нічого гіршого за людину, яка, помазавши, начебто, уста першими основами навчання, стане наполегливо вдавати із себе великого знавця. Перші вихователі повинні, насамперед, бути спроможними розпочати вивчення мови, зокрема грецької, але, щоб тим самим не зашкодити рідній мові. Потрібно уникати однобічного вивчення однієї з мов", – зазначав він [8, с. 150].

Поряд із практичним вивченням зв'язного мовлення, на думку римського педагога, доцільними є систематичні заняття з дитиною ще до того часу, коли їй виповниться сім років. Навчання, таким чином, повинне розпочатися якомога раніше і відбуватися відповідно до періодів дитячого розвитку. При цьому дітей не потрібно об-

тяжувати заняттями, які у такому випадку можуть викликати відразу до науки: "...щоб дитина не зненавиділа навчання, яке полюбити ще не мала часу" [6, с. 8].

Одночасно Квінтіліан вимагав радісного навчання за допомогою гри, оскільки перші елементи будь-якого знання особливо глибоко вкорінюються у сприйнятливій дитячій пам'яті. На його думку, навчання для дитини повинно бути забавою. Плідними у цьому випадку він уважав заохочення проханнями, похвалою дитини. Потрібно, щоб дитина відчувала радість від вивченого нею, заздрила у тих випадках, коли навчають іншого завдяки її лінощам; щоб змагалася в успіхах зі своїми однолітками і в більшості випадків уважала себе переможцем. І, насамкінець, мудрець підкреслював, що необхідно застосовувати у навчанні нагороди для дітей, які ще більше приваблюють останніх до опанування знань. У зв'язку з цим обсяг знань для дітей дошкільного періоду не повинен бути великим: "... у такому ранньому віці дитина опанує небагато... для вивчення будь-якої науки потрібна лише одна пам'ять, яка закладена у дітей від природи" [6, с. 7].

У дошкільний період, на думку Квінтіліана, необхідно навчати дітей читання після того, як вони оволодіють розмовною мовою. Педагог категорично заперечував традиційний метод навчання читання – вивчення напам'ять назв і порядкового номера букв, який не передбачав ознайомлення із наочним зображенням літер. На його думку, дітям корисно одночасно бачити і зображення, і назву літер. При цьому варто не поспішати і раніше не приступати до читання слів, поки учень не буде чітко розрізняти літери й об'єднувати їх у склади. У цій справі необхідна витримка і твердість, бо варто навчитися точно відтворювати склади. А кінцевою метою таких методичних прийомів було швидке виразне читання.

Разом із методичними порадами для домашніх педагогів-дядьків щодо навчання дошкільнят читання Квінтіліан розробив практичні прийоми навчання письма. Найвдалішим із них він уважав використання дощечок із вирізаними на них літерами. Дитина, радив він, повинна спочатку обвести контури як простих, так і складних літер, пізніше – написати склади і, насамкінець, слова і речення. При цьому як і для читання, так і для письма краще використовувати не пусті фрази, а найважливіші моральні сентенції відомих авторів, вірші, доступні дітям [6, с. 12].

Таким чином, Квінтіліан дошкільний етап навчання майбутнього оратора повністю підпорядковував моральним нормам поведінки. І спосіб життя батьків, відбір годувальниць і домашніх педагогів-дядьків мали єдину мету – моральну чистоту вихо-

вання дитини та розвиток її природних здібностей.

Як бачимо, дошкільне виховання було лише першою ланкою розгалуженої системи навчання Квінтіліана, ідеалом якої повинен стати оратор – гідний громадянин і державний діяч. Ця система включала початкове навчання (сім'я і школа), навчання у граматичних (середня освіта), і риторичних (вища освіта) школах.

Центральне місце у педагогічній системі Квінтіліана належало "сім'ї та школі". Римська педагогічна традиція надавала перевагу сімейному приватному навчанню. Навіть за часів Квінтіліана навчання не вважалося державною справою, як це було в Стародавній Греції. Сім'я залишалася осередком законів і звичаїв. Діти перебували під постійним наглядом батьків [2, с. 83]. Римський педагог, усупереч традиції, надавав перевагу шкільному навчанню. На його думку, кінцевою метою шкільної освіти була підготовка державного діяча, і тому учень "повинен із юних літ не боятися багатолюдного натовпу і долати ту сором'язливість, яка формується унаслідок закритого життя" [6, с. 21].

Продовжуючи захищати шкільне навчання, мудрець наголошував на тому, що для дитини важливо оцінювати свої реальні сили і здібності. Така оцінка могла бути лише в результаті порівняння і зіставлення себе з оточенням, а це можливо за умови колективних занять із раннього дитинства, коли кожен учень зможе побачити рівень сприйняття вивченого своїм товаришем [4, с. 450]. Окрім того, саме в ході колективних занять зароджувався дух змагальності серед дітей: "Необхідно постійно підбадьорювати та підносити дух; замість того він на самоті або слабшає і ніби залишається в тіні, або, навпаки, буває охоплений пустою самовпевненістю" [6, с. 21].

Саме у школі, на думку педагога, дитина пізнає не лише те, чого її навчають, а й те, чого навчають інших дітей. Відвідуючи шкільні заняття, вона щодня зустрічатиметься із похвалою, настановами, виправленнями, засудженням лінощів. Для неї це матиме велику користь, оскільки сприятиме змагальності серед дітей. Учні не будуть соромно поступитися собі рівному, він прагнучиме перевершити старших [6, с. 23].

Навчання у школі, на переконання Квінтіліана, потребує постійного вивчення здібностей дитини, оскільки виявлення нахилів, задатків, психологічних особливостей учня вимагає від педагогів індивідуального підходу до кожного школяра. Одних учнів необхідно спонукати до навчання, інших – боятися суворих настанов, деяких – настрахати, а окремих – підбадьорити. Ідеальний учень, уважав Квінтіліан, володів такими особливостями: ... "який би похвалою заохочувався, якого б зачіпала добро-

чесність, і навіть плакав, коли відстане від товаришів. Я не побоююся лінощів і недбалства у тому, на кого ганьба і честь одночасно впливають" [6, с. 28].

Для уникнення перевантаження дітей у школі педагог наголошував на необхідності організації перерв між заняттями. На його думку, дитина, якими б здібностями вона не володіла, має здатність втомлюватися. Вона потребує відпочинку у двох випадках: безперервна праця не є природною, і старанність залежить від доброї волі, яку не можна викликати примусом. Таким відпочинком, на думку римського педагога, була гра, яка сприяла мотивації до навчання та розумової діяльності. Однак римському автору вона представлялася чим завгодно, але тільки не відпочинком. Гра у Квінтіліана належить не до сфери розваг, а залишається у компетенції моралі [5, с. 253]. Навіть при організації дозвілля дітей необхідно дотримуватися міри, шукати "золоту середину"; виховний оптимум, за яким дисциплінуюча і виховна дія не пригнічувала б дитину, сприяла розкриттю індивідуальних рис, прояву ініціативності, але в рамках соціально прийнятних і схвалених зразків поведінки у суспільстві, – радив він [9, с. 29].

Поряд з іграми, які виникають з ініціативи самих дітей, корисною є організація ігор самим учителем-наставником. До таких ігор Квінтіліан відносив постановку вчителями різних питань дітям із метою організації змагання останніх при відповідях. Дитячі ігри, на переконання мудреця, можуть повніше і глибше визначити якості характеру, його особливості та інтереси дітей. Найкраще, – переконаний М. Ф. Квінтіліан, – засвоюються в іграх моральні норми поведінки. У ранньому віці діти ще не навчилися прикидатися і тому виконують усі настанови. Тому варто привчати дитину до того, щоб вона не робила нічого з примхи, зі злістю, із недбалістю. Сформовані з раннього дитинства звички до правильного способу життя і поведінки, на переконання мислителя, відіграють основну роль у ході майбутнього навчання [6, с. 29].

Захищаючи тезу про те, що в школі необхідно дотримуватися дисципліни, римський педагог виступав проти тілесних покарань. Як зазначав Г. Жураковський, ідеї Квінтіліана щодо скасування тілесних покарань у школі було повторено лише у педагогічній думці XIX століття [4, с. 459].

Мислитель наполягав, що необхідно відмовитися від усталеної традиції тілесних покарань школярів, що застосовувалися щодо рабів, а для інших були образою. Він був переконаний, що їхньою головною причиною слід уважати недбале ставлення учителя до навчання своїх вихованців. Не потрібно у таких випадках провини переносити на дітей. Від тілесних покарань

школярі зневірюються, сумують і віддаляються від однолітків. На думку Квінтіліана, учнів потрібно наставляти і виправляти, допомагати їм. Саме цим і повинен займатися мудрий наставник-педагог [6, с. 30].

Наступним навчальним закладом, де майбутній оратор здобував середню освіту, у той час були граматичні школи. Розпочиналося вивчення граматики з 12 – 13-річного віку і тривало упродовж наступних 4 років [2, с. 84]. Граматична освіта за Квінтіліаном передбачала вивчення не лише змісту літературних творів, аналізувалася також їх мова тощо. Учні школи проходили обов'язковий курс енциклопедичного навчання, до складу якого входили музика, геометрія, арифметика, гімнастика і танці.

Квінтіліан уважав, що вивчення граматики повинно базуватися на двох складових – правильному способі вираження думок словом і читанні творів поетів [6, с. 31]. Тому основне завдання вчителя граматичної школи, на його переконання, полягало у досягненні свободи, правильності, зрозумілості та чистоти мови учнів.

Для оволодіння першою складовою необхідно було, на переконання педагога, вживати у власному мовленні правильні, зрозумілі й чіткі слова. Для того, щоб їх використовувати й розширювати словниковий запас, потрібно було читати саме поезію. Усе розпочиналося з байок Езопа. Після них діти читали твори Гомера та Віргілія. Головне при читанні, на думку Квінтіліана, щоб діти переймали більше того, що зміцнює душу, а не розум. Таку позицію педагог пояснював тим, що все, чого навчались саме у молодому віці, краще запам'ятовувалося і надовго зберігалось у пам'яті. На перший погляд, твори Гомера і Віргілія були складними для учнів середнього віку, проте римський педагог не вбачав у цьому небезпеки. Він радив постійно перечитувати давніх авторів, бо величність героїчного епосу їхніх творів захоплювало учнів і формувало в душі дитини найпрекрасніші поняття [6, с. 40].

Корисними для читання Квінтіліан уважав трагедії, а повчальними – ліричні твори. Проте він радив уважно ставитися до відбору авторів, оскільки деякі їх праці наповнені надлишковою свободою, а світоглядні уявлення і моральні навички у дитини ще не сформовані. Особливо мислитель говорив про комедії, які вирізняються чистотою мови. Вони розкривають різні якості та властивості людей, що особливо доцільно використовувати в красномовстві, сприяють формуванню словникового запасу школярів. Між застарілими словами, уважав мудрець, краще використовувати нові, і навпаки.

Будь-яке читання творів, на думку римського педагога, неможливе без комплексу різних прийомів і вправ, що дозволяють усвідомлювати прочитане. На думку Квінтіліана, краще розпочинати з переказу (наприклад) Езопових байок чистою і відповідною до предмета мовою. Далі варто спостерігати за ораторами, бо " ... учитель повинен переконати, у чому полягає витонченість розташування, у чому перевага змісту будь-якого твору; що властиве кожній особі; що варте схвалення в думках і в мовленні; де необхідна широта, а де – стислість висловлювання" [6, с. 44].

На думку Квінтіліана, у ході навчання в граматичній школі, поряд із граматикою, необхідно вивчати й інші науки, без знання яких неможливо досягти успіхів у красномовстві.

Визначивши мету навчання як формування ідеального оратора, досконалого в усіх сферах, римський педагог запропонував і окремі складники навчального процесу. Першу сходинку серед навчальних предметів він віддав музиці. На його думку, музика виконує декілька функцій, основною з яких можна вважати відпочинок і відновлення сил від тяжкої праці [6, с. 54]. Для майбутнього оратора музичне виховання мало велике значення, бо навіть його природа наділила здібностями до музики [6, с. 54]. Особливо важливими римський педагог називав ритм, розмір, гармонію, які сприяли б приборканню неконтрольованих пристрастей, дозволяли б підвищувати, знижувати голос, передавати почуття. Квінтіліан уважав, що музика – це єдиний засіб вираження наших пристрастей. Рухи тіла повинні бути благопристойними, невимушеними, чого й навчає, зокрема, музика [6, с. 57]. Однак, надмірне захоплення музичним навчанням мало негативні наслідки, про які мудрець говорив так: "Я категорично проти жіночного, театрального, жалісливого співу, який знищує у нас залишки моральності; я хочу того мужнього співу, яким прославлялися героїчні вчинки доблесних мужів" [6, с. 58].

Таким чином, володіння оратором музичним мистецтвом, на думку Квінтіліана, було важливим для цілеспрямованого контролю над пристрастями й емоціями. Це дозволяло в ораторській професії здійснювати вплив на людський розум.

Важливим предметом для підготовки ідеального оратора Квінтіліан називав геометрію. Він стверджував, що вона вивчає і числа, і фігури. Окрім того, педагог уважав, що геометрія вела й до загального розуміння світового порядку і визначення в ньому місця людини. Вона доводила, що у світі немає нічого випадкового і хаотичного [6, с. 63]. Володіти такими знаннями було обов'язковим для оратора.

Важливе місце в системі навчальних предметів граматичної школи належало гімнастиці, яка включала танці. Проте увага до фізичного розвитку дитини за часів Квінтіліана не була такою постійною й послідовною, як у Стародавній Греції. Квінтіліан відстоював ідею про необхідність тілесних вправ для дітей шкільного віку. Він був противником атлетичного складу тіла. Для нього важливими були ті фізичні вправи, які не потребували великих навантажень: "... указую на ті вправи, за допомогою яких положення тіла виправляється, щоб тримати плечі прямо, не чинити непристойно й грубо руками, не виступати незграбно, не тримати голови й очей невідповідно поставі" [6, с. 68]. У дитячому віці, наголошував мислитель, краще займатися танцями. Вони не повинні бути театралізованими, а містити навички тілесних рухів мужніх воїнів і борців: "... у тілесних рухах оратор не повинен бути танцюристом, але дитина від тих тілесних вправ запозичує спритність, яка залишається в ній на все життя" [6, с. 70].

Розглянувши сукупність предметів для навчального процесу в граматичній школі, Квінтіліан постав перед дилемою: у якій послідовності їх необхідно вивчати. На його думку, краще займатися багатьма предметами. А діти повільніше втомлюються, тому швидше здобувають знання, ніж дорослі. Крім цього, зазначав мислитель, дитячий розум менше втомлюється від навчання, бо знання накопичуються не лише власними силами, а й за допомогою наставника [6, с. 74].

Загалом у Квінтіліана навчальний процес був побудований так, що предмети вивчалися одночасно, із передбаченим відпочинком для учнів. Основним завданням граматичної школи римський педагог уважав упродовж чотирьох років підготувати учнів до майбутнього – спеціального навчання через формування всебічних знань, умінь та навичок дітей, удосконалення їх моральної культури, подальшого розвитку природних здібностей. Завершивши навчальний курс у граматичній школі, учні переходили на спеціалізоване навчання до школи ратора, яке знаменувало тогочасну вищу освіту.

У ході дослідження ми довели, що чіткої вікової градації між закінченням граматичної та початком навчання у риторичній школі Квінтіліан не проводив. Початок риторичної освіти він пов'язував із здобутими знаннями учня: "... потрібно дивитися не на вік його (учня. – Ю. М.), а на успіхи у навчанні" [6, с. 80]. Однак, на думку П. Гіро, навчання у риторичних школах Стародавнього Риму розпочиналося з шістнадцяти років [2, с. 84].

Першочерговим завданням для наставника-ратора була перевірка здібностей уч-

нів, мета якої – знайти обдарованих дітей – майбутніх ораторів. Виявлення здібностей впливало на вибір вправ, матеріалу для вивчення, а також на майбутню долю вихованців: "... природа буває сильнішою за нашу допомогу, а якщо повести когось невластивим йому шляхом, тоді ні в тому, до чого був менш здібним, він не встигатиме, та й до природних задатків поставиться зневажливо" [6, с. 118]. Римський педагог уважав, що при недостатніх здібностях для практичної діяльності майбутнього оратора потрібно надолужити ці прогалини різними методами навчання. Коли здібності учня будуть занадто обмеженими, краще залишити навчання й активно розвивати природні задатки. Він наполягав на тому, що не варто змушувати до того, до чого дитина не має здібностей [6, с. 120].

Отже, перевірка здібностей учнів запроваджувала, на думку Квінтіліана, зменшення кількості учнів риторичної школи і тим самим вимагала підвищеної уваги до методів, прийомів навчання, використання різних видів роботи учнів, застосування індивідуального підходу для кінцевої підготовки майбутнього оратора.

Навчання у риторичній школі передбачало практичну підготовку оратора. Першими вправами для юнаків були оповідання, приклади або випадки з історії. Розпочинали з історичних сюжетів, які розкривали реальні діяння. Після знайомства з найважливішими творами юнаки самостійно складали похвалу відомим діячам та обвинувачення злочинцям. Широко використовувалися й порівняльні завдання, наприклад, "найкраще життя сільське чи міське" [6, с. 100]. Окрім цього, використовували й такий вид роботи, як оцінювання закону (позитивне чи негативне).

Поряд із практичними завданнями та вправами відбувалося знайомство з творами античних ораторів та істориків. Обов'язком ратора було показати красу та недоліки у висловлюваннях античних авторів. У зв'язку з цим читання стало публічним (кожен учень читав по черзі). Наставник слідкував за правильністю вимови учнів, робив коментарі по тексту, указував на риторичні прийоми, що використовували автори. Таким чином, проводився уважний аналіз тексту: від значення окремих слів та словосполучень до художньої композиції твору [6, с. 107].

Крім того, Квінтіліан наполягав на читанні учнями літературно недосконалих текстів з метою активізації пізнавальної діяльності вихованців. Спочатку наставник аналізував прочитаний текст, а згодом до цієї справи долучалися й учні. Вони висловлювали власні думки від прочитаного, складали й характеризували образи історичних героїв, громадських діячів.

Римський педагог радив читати найкращі твори найвідоміших авторів, зокрема Тита Лівія, Цицерона. На його думку, вони сповнені патріотизму, мужності, сприяють формуванню чеснот, моральної стійкості особистості, виконують настановчу й повчальну функції. Тільки після того, коли учні підтвердять моральну сформованість та стійкість, відбувалося знайомство з творами сучасників. Однак перевагу Квінтіліан надавав першим, оскільки вважав їх взірцем раціональних ідей [6, с. 112].

Римський педагог забороняв вивчати напам'ять власні твори учнів. Ефективніше, на його думку, вивчати уривки творів ораторів та істориків. У такому разі краще розвивається пам'ять, яскраві приклади із цих творів надовго запам'ятовують учні. Проте, на думку Квінтіліана, інколи необхідно дозволяти дітям читати і власні твори, щоб не позбавити їх похвали за власні старання [6, с. 116]. Після таких вправ необхідно було розпочинати підготовку судових виступів та промов, які б вирізнялися точністю і правдивістю.

Вимагаючи широкої поглибленої освіти для оратора, Квінтіліан встановив для риторичної школи спеціальну програму, що включала філософію, право й історію. Розділивши філософію на фізику, етику й діалектику, він розширив систему навчальних дисциплін для вищої освіти [4, с. 467].

Висновок. Таким чином, ідеалом освіти, за Квінтіліаном, була підготовка досконалого оратора. Вона відбувалася у декілька етапів: початкове навчання, середня і вища освіта. Турбуючись про всебічний розвиток особистості, римський педагог вірив у "добру природу" кожної людини, наголошував на необхідності постійного вдосконалення природних здібностей. Пріоритетними чинниками формування досконалої особистості оратора античний педагог уважав: забезпечення здорового сімейного оточення дитини, створення належних умов у шкільному середовищі, мотивацію самовдосконалення й самоосвіти, організацію навчально-виховного процесу відповідно до природних здібностей дитини, "панморалізм" навчально-виховного процесу. Освіту мислитель ототожнював не лише із знаннями, а й із моральною підготовкою особистості до практичної діяльності. Він вимагав упровадження гуманістичних ідей у навчально-виховний процес, радив відмовитися від тілесних покарань, здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня, орієнтуватися на задатки та розвивати здібності дітей.

Як бачимо, римський педагог залишив наступним поколінням прогресивні гуманістичні ідеї, які стали основою розвитку західноєвропейської педагогічної думки і не втрачають своєї актуальності й у наш час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук; [пер. с польск. В. К. Ронина]. – М. : Высш. школа, 1988. – 496 с.
2. Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян / П. Гиро; [пер. с франц., под ред. С. П. Моравского]. – СПб. : Изд-во Алтея, 1995. – 600 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
4. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики / Г. Е. Жураковский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 510 с.
5. История образования и педагогической мысли в эпоху Древности, Средневековья и Возрождения: [учеб. пособ.] / [под ред. Т. Н. Матулис]. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 593 с.
6. Марка Фабия Квинтилиана Двенадцать книг Риторических наставлений. Ч. 1. / [пер. с лат. Императорской Российской Академии Членом А. Никольским]. – СПб. : тип. Имперской Российской Академии, 1834. – 486, [2] с.
7. Марка Фабия Квинтилиана Двенадцать книг Риторических наставлений. Ч. 2. / [пер. с лат. Императорской Российской Академии Членом А. Никольским]. – СПб. : тип. Имперской Российской Академии, 1834. – 522, [2] с.
8. Модзалевский Л. Н. Очерки истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен: [учеб. пособ. для студ. высш. и сред. спец. учебн. заведений]. Ч. 1. / Л. Н. Модзалевский; [научн. ред, вступ. статья, предм. указ. М. В. Захарченко]. – СПб.: Алтейя, 2000. – 428 с.
9. Романюк Л. В. Гуманистическая традиция как историко-педагогический феномен: теоретико-методологический анализ / Л. В. Романюк. – Киров : изд-во ВГПУ, 2002. – 116 с.

Стаття надійшла в редакцію 9.09.2010 ■